

Історія

УДК 340.15(477)"16/17":347.44

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.21298117>

Форми торгівельних контрактів у Гетьманщині

Вербицький В. В.

аспірант кафедри історії,

Національний технічний університет України «Київський

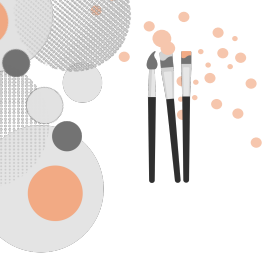
політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,

<https://orcid.org/0009-0005-2317-9810>

Прийнято: 23.05.2026 | Опубліковано: 30.05.2026

***Анотація.** Дослідження присвячене комплексному аналізу юридичної природи, структурних особливостей та еволюції форм торгівельних контрактів у Гетьманщині XVII–XVIII ст. на тлі трансформації її мультиджерельної правової системи. У роботі детально проаналізовано нормативні вимоги до письмової та усної форм договорів, з'ясовано роль свідків, процедур фіксації угод в урядових (судових і міських) книгах та специфіку адміністративного контролю у сфері внутрішнього обороту й зовнішньоекономічних операцій. Досліджено нормативне підґрунтя контрактного права ранньомодерної української держави, яке базувалося на одночасному застосуванні норм звичаєвого права, Литовського статуту 1588 р., маґдебурзького (міського) права, гетьманських універсалів та кодифікованого зводу «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року.*

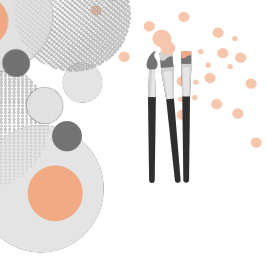
Обґрунтовано, що дотримання форми договору виступало ключовим інструментом правового махисту сторін. Письмова форма та обов'язкова

реєстрація були імперативними для відчуження нерухомого майна, а також для значних боргових зобов'язань і дарування, де реєстраційні виписки слугували беззаперечним доказом права власності. Охарактеризовано деталізовану Литовським статутом двоскладову та багатоступінчасту процедуру оформлення угод з нерухомістю, що передбачала складання записів продавцем і покупцем окремо, залучення шляхетських свідків та внесення актів до повітових книг. На противагу цьому, у сфері обігу рухомого майна та побутових правочинів (договори найму, чумацькі контракти на перевезення й купівлю товару) домінували гнучкі усні домовленості, підкріплені свідками, символічними діями та традиційними звичаєвими практиками, де високий рівень взаємної довіри мінімізував потребу у формальних документах.

Окрему увагу приділено процесуальним механізмам захисту майнових прав у судових установах, зокрема правилам визнання рукописних зобов'язань, юридичній силі супровідних печаток і суворим санкціям за навмисне безпідставне оспорування боржником власного підпису. Також висвітлено специфіку зовнішньої торгівлі, де для дійсності контрактів вимагався особливий дозвіл місцевої адміністрації (магістратів, сотенних або полкових правлінь), що включав перевірку товарів, осіб, підписання письмових зобов'язань про невивезення забороненого та сплату мита. У висновках наголошується, що правова система Гетьманщини демонструвала ефективне співіснування жорстких нотаріально-реєстраційних процедур і життєздатних звичаєвих інститутів, що відображало прагнення держави модернізувати й упорядкувати цивільний оборот при збереженні місцевих торгівельних традицій.

Ключові слова: козацтво, контракт, договір, записи, свідки, звичаєве право, магдебурзьке право, Литовський статут, кодифікація.

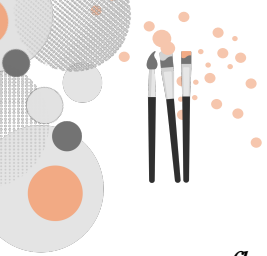
Forms of commercial contracts in the Hetmanate

Verbytskyi V. V.

National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", postgraduate student of the Department of History

<https://orcid.org/0009-0005-2317-9810>

Abstract. *The study is devoted to a comprehensive analysis of the legal nature, structural features and evolution of forms of commercial contracts in the Hetmanate of the 17th–18th centuries. against the background of the transformation of its multi-source legal system. The work analyzes in detail the regulatory requirements for written and oral forms of contracts, clarifies the role of witnesses, procedures for recording agreements in government (court and city) books and the specifics of administrative control in the field of internal turnover and foreign economic operations. The normative basis of contract law of the early modern Ukrainian state is investigated, which was based on the simultaneous application of the norms of customary law, the Lithuanian Statute of 1588, Magdeburg (city) law, Hetman universals and the codified collection "Rights by which the Little Russian people are judged" of 1743. It is substantiated that compliance with the form of the contract was a key instrument of legal protection of the parties. Written form and mandatory registration were imperative for the alienation of real estate, as well as for significant debt obligations and donations, where registration extracts served as indisputable proof of ownership. The Lithuanian Statute describes a two-part and multi-stage procedure for the registration of real estate transactions, which provided for the preparation of separate records by the seller and the buyer, the involvement of noble witnesses, and the entry of acts in the county books. In contrast, in the sphere of the circulation of movable property and household transactions (rental contracts, Chumach contracts for the transportation and purchase of goods)*

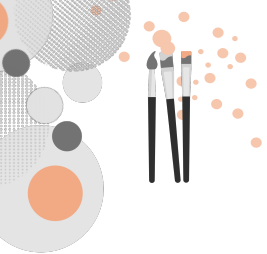
flexible oral agreements, supported by witnesses, symbolic actions, and traditional customary practices, dominated, where a high level of mutual trust minimized the need for formal documents.

Special attention is paid to the procedural mechanisms for the protection of property rights in judicial institutions, in particular the rules for recognizing handwritten obligations, the legal force of accompanying seals and strict sanctions for the debtor's deliberate groundless challenge of his own signature. The specifics of foreign trade are also highlighted, where the validity of contracts required a special permit from the local administration (magistrates, hundred or regimental boards), which included the inspection of goods, persons, signing written obligations not to export prohibited goods and payment of customs duties. The conclusions emphasize that the legal system of the Hetmanate demonstrated an effective coexistence of strict notarial and registration procedures and viable customary institutions, which reflected the state's desire to modernize and streamline civil turnover while preserving local trade traditions.

Keywords: *Cossacks, contract, agreement, records, witnesses, customary law, Magdeburg law, Lithuanian statute, codification.*

Постановка проблеми.

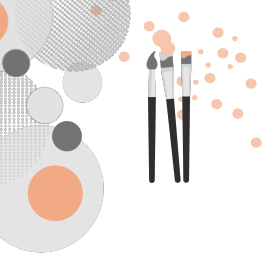
Актуальність дослідження зумовлена необхідністю глибшого розуміння правових механізмів регулювання торгівельних відносин у Гетьманщині XVII–XVIII століть на тлі трансформації багатоджерельної правової системи та поступової кодифікації норм. У період співіснування норм Литовського статуту 1588 року, магдебурзького права, гетьманських універсалів і пізніших кодифікованих актів формувалися специфічні практики укладення контрактів, що поєднували формалізовані нотаріально-реєстраційні процедури з гнучкими звичаєвими інститутами; дослідження цих взаємодій дозволяє відтворити реальний механізм забезпечення цивільного обороту й охорони майнових

прав. Вивчення співвідношення письмових і усних форм договорів, ролі свідків, процедур реєстрації та адміністративного контролю має важливе значення для реконструкції процесів правотворення й правозастосування, а також для з'ясування соціально-правових наслідків для різних верств населення. Крім того, аналіз еволюції контрактних форм у контексті зовнішньоторгівельних і внутрішніх операцій дає змогу оцінити вплив правових норм на економічну поведінку суб'єктів ринку та на ефективність механізмів захисту прав. Дослідження форм торговельних контрактів у Гетьманщині сприятиме заповненню наукових прогалів у її правовій історії та забезпечить підґрунтя для порівняльного аналізу з іншими правовими традиціями ранньомодерної Європи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сучасні наукові праці формують три взаємопов'язані напрями дослідження: кодифіковані норми і їхнє застосування, міське та ринкове право в межах магдебурзької традиції, практики звичаєвого права й адміністративного контролю у повсякденній торгівлі. Вони втілені, зокрема в розвідках І. Бойка щодо загальної характеристики форм договорів у Гетьманщині [1], коментарів П. Музиченка П. і А. Панькова [6] до Статуту 1588 року та аналізу Ю. Шемшученка [14], К. Віслобокова [4], А. Яковліва [15] Прав, за яким судиться малоросійський народ та політичної та правової культури Гетьманщини Г. Макушиної, працях М. Кобилецького [7; 8], В. Корецького [9] щодо магдебурзького права, а також дослідження з історії торгівлі і чумацтва Н. Букатевича [3], Ю. Сокура [12], О. Гуржія, О. Реєнта, Н. Шапошнікової [5] та інших.

Метою дослідження є висвітлення юридичної природи, структурних особливостей та процедур укладення торгівельних контрактів у Гетьманщині протягом XVII–XVIII ст.

Завданням статті є:

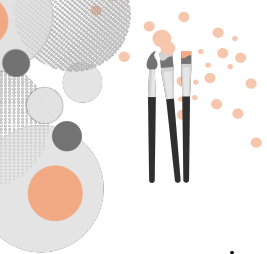
1. Охарактеризувати форму та порядок укладення торгівельних контрактів, виявити співвідношення усної та письмової форм укладення угод.
2. Визначити додаткові умови до форми торгівельних контрактів, що вимагались для дійсності контрактів.
3. Проаналізувати спільні і відмінні риси у формах контрактів за Литовським статутом, магдебурзьким правом, гетьманськими універсалами, Правами, за якими судиться малоросійський народ.

Виклад основного матеріалу.

Досліджуючи договори і контракти Гетьманщини варто передусім визначити якими джерелами керувались люди при їх укладенні. З середини XVII ст. договірні відносини регулювались звичаєвим правом, Литовським статутом 1588 року, магдебурзьким правом, гетьманськими універсалами, а з середини XVIII ст. – кодифікованими актами, такими як «Права, за якими судиться малоросійський народ». Зважаючи на початкові етапи формування правової системи Гетьманщини, ці джерела могли застосовуватись одночасно.

Відсутність єдиного джерела права породжувала різноманітність його застосування, однак саме формальні процедури – письмова форма, свідки, реєстрація – виступали ключовими механізмами правового захисту сторін і запобігання майновим конфліктам [2, с. 191].

В теорії права формою договору вважається зовнішнє вираження волі сторін щодо виконання певних зобов'язань. Загальновизнаними формами договорів є усні, які укладаються без фіксування умов на матеріальних носіях,

і письмові – у вигляді письмового документу, що містить всі передбачені сторонами умови. Додатковими обставинами, що можуть підтверджувати волю сторін на укладення договору можна назвати показання очевидців та свідків, присяга кредитора та внесення записів про договір у судові чи магістратські книги. Такі форми укладення контрактів використовувались і у Гетьманщині.

Характеризуючи договори у Гетьманщині І. Бойко виділяє форму договору як істотну умову для його укладення залежно від ціни договору. Так передбачалась обов'язкова письмова форма для боргових зобов'язань на суму 12 і більше рублів; для дарування, якщо ціна дару перевищувала 100 р., а також для всіх договорів, предметом яких було нерухоме майно. Дотримання письмової форми укладання Договору забезпечувало вирішення в майбутньому майнових спорів. Для укладення договорів купівлі-продажу, дарування та інших угод щодо відчуження «уступление» майна у Гетьманщині передбачалась відповідна форма [1, с. 83]

Аналіз форм комерційних контрактів у Гетьманщині слід передусім розпочати із кодифікованого джерела права - Статуту Великого Князівства Литовського 1588 року. Згідно його норм об'єктами речового права були маєтки з залежними людьми, орні землі, ліси, сіножаті, озера, річки, продукти сільського господарства і ремісництва, будівлі тощо. За Статутом були відомі такі права на річ: право власності (держання, володіння), заклад (застава) і сервітутне право [6, с. 441]. Мала місце наявна нерівність у зобов'язаннях. Переваги були на боці шляхти, а прості, особливо залежні, люди обмежувалися в правах при укладанні низки угод, а також у випадках невиконання зобов'язань - їх могли навіть віддавати кредиторам для відпрацювання боргу (арт. 8, розд. 7) [6, с. 443].

Безпосередньо питанню укладення і виконання договорів було присвячено розділ 7 Литовського статуту 1588 року під назвою «Про Записи і

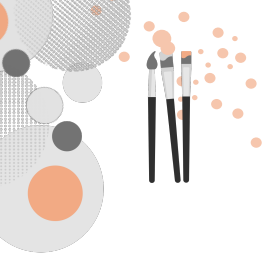

Продажі», де під записами розумілось 1) запис в судових книгах; 2) юридичний акт в широкому сенсі, що свідчить про який небудь факт або дію, наприклад запис купчої – факт купівлі-продажу товару [11, с. 170].

У розділі 7 більш повно викладені норми, які регулювали виконання зобов'язань. Закон визначав форму і порядок укладання угод, терміни позовної давності тощо. Багато питань вирішувалися згідно з нормами звичаєвого права або грамот, які видавалися окремим власникам. Усі угоди сторони повинні були укладати, як правило, у присутності свідків, з виконанням певних символічних дій (ставлення шапки, рукобиття, могорич тощо) [6, с. 443].

Особливою була і багатоетапність в укладенні цих договорів, що поділялась на формування записів окремо продавцем і окремо покупцем. Процес укладення контракту був детально регламентований артикулом 1 розділу 7 Литовського статуту, зокрема в ньому було вказано, що продаж або дарування нерухомого майна потрібно було оформлювати письмовим записом: продавець мав скласти документ під власною печаткою та підписом і за участі трьох-чотирьох свідків, які повинні були мати шляхетське походження, гідну віру і проживати у Великому Князівстві Литовському (що в контексті застосування у Гетьманщині, ймовірно, означало що свідки мали бути місцевими і мали можливість свідчити у суді). Після продавець мав особисто заявити про угоду перед господарем або в найближчому, тобто за місцезнаходженням продавця, земському суді, щоб запис внесли до судових книг.

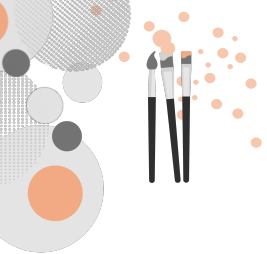
У свою чергу, покупець чи обдарований мав із власним, складеним попередньо записом про купівлю нерухомого майна і «врядовою копією» запису покупця звернутися доряду-адміністрації того повіту, де знаходиться нерухоме майно, і внести запис до місцевих книг. В такому випадку контракт про купівлю-продаж вважався виконаним. Проте Литовський статут встановлював і виключення у такій двоскладовій формі контракту,

передбачивши, що якщо запис про купівлю продаж було заявлено безпосередньо перед королем або головним судом, то договір автоматично вважався чинним і без повторного внесення до інших повітових книг [6, с. 218]. Загалом, на думку коментарів Статуту, Артикул встановлював такі спеціальні вимоги для форм угод з нерухомим майном, що мали схожість з тими нотаріальними формами, які використовуються тепер [6, с. 444].

Подібно до купівлі-продажу нерухомого майна, як вказувалось у Артикулі 6 розділу 7 Статуту, якщо продавець чи покупець бажав зафіксувати купівлю чи продаж рухомого майна, всі сторони мали скласти письмовий документ – записний лист, підписаний власноруч і скріплений власною печаткою та печатками щонайменше двох-трьох шляхтичів, які також повинні були мати шляхетське походження, гідну віру і проживати у Великому Князівстві Литовському, тобто, як зазначалось бути місцевими, проте на відміну від нерухомого майна, де цей запис мав бути обов’язковий, щодо рухомого майна вживалась фраза «якби хто хотів зробити запис про річ рухому», тобто складання письмового документу та проведення процедури запису могло відбуватись лише за ініціативою сторони контракту. У випадку складання такого записного листу письмово, про це не обов’язково було робити запис в урядових чи судових книгах і ці листи визнавались дійсними, а у разі відмови від виконання умов записного листа, такий порушник мав особисто відповідати перед судом [6, с. 120—121].

Артикулом 8 розділу 14 Статуту 1588 року «Для спокою посполитого перепона від злодійства» додатково встановлювався порядок і місця здійснення торгівлі в містах, містечках та на ярмарках. Так, залежно від предмету купівлі-продажу обов’язковою була участь посередника - при купівлі або обміну коня, вола, корову чи будь-яких інших речей на торгу, у домі чи в іншому місці, така купівля-продаж або міни мала проводитись у присутності баришників – осіб добропорядних та гідних довіри – як свідків

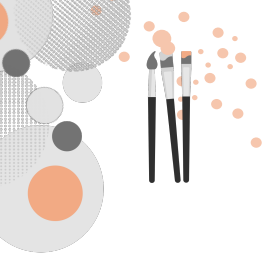
продажу коней (або ж могоричників, як свідків найму землі, рахунників – у випадку позики грошей).

У випадку, якщо контракт укладався на торгу, продавець або обмінювач разом із баришниками має негайно звернутися до відповідного уряду – замку, двору чи міста, особливо там, де діє магдебурзьке право. Якщо торг відбувався у містах князівських, панських чи землянських, повідомлення про продаж або міну слід було безпосередньо пана, а за його відсутності – його урядника, з внесенням запису до книг. Покупець або обмінювач зобов'язаний був отримати відповідну виписку.

Якщо контракт здійснювався поза торгом – у домі чи іншому місці, особливо там, де торги віддалені на чотири-п'ять миль і більше, при укладенні контракту також мали бути присутні баришники. Після цього продавець зобов'язаний був на найближчому торгу у першому або другому найближчому після укладення контракту містечку заявити про продаж або міну у присутності баришників (або хоча б одного з них). Покупець мав також отримати виписку, яка слугувала доказом добросовісності придбання.

За оформлення запису та видачу виписки уряд мав право стягнути лише один грош: половину з покупця та половину з продавця [6, с. 335].

Аналіз договірної права за Статутом 1588 року свідчить, що для свого часу цей інститут цивільного права був досить добре розвинутим, забезпечував потреби суспільства, сприяв розвитку товарно-грошових відносин. До цього слід додати, що норми зобов'язального права, закріплені Статутом 1588 року, діяли і регулювали цивільно правові відносини протягом 250 років і були включені до складеного у 1830 р. Зводу місцевих законів західних губерній Російської імперії, який у 1838 р. був схвалений Державною Радою, але так і не став чинним. Проте на території Чернігівської і Полтавської губерній норми Статуту 1588 року, які регулювали зобов'язальне право, діяли аж до 1917 року [6, с. 443].

Вітчизняні дослідники вважають магдебурзьке право на українських землях, що перебували у складі Великого князівства Литовського і Гетьманщини, міським правом, оскільки відбувся взаємовплив, магдебурзького права з Литовськими Статутами і звичаєвим правом. Про використання німецьких джерел магдебурзького права детально йдеться в роботах польських авторів Яна Сервуса Тухольчика, Яна Кірштейна Церазіна, Миколая Яскера, Павла Щербича, Павла Кушевича та Бартоломія Гроїцького [7, с. 17].

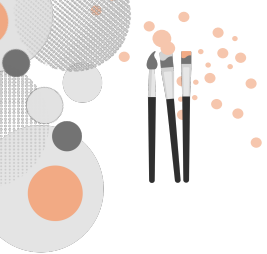
Основою магдебурзького права стало так зване ринкове (купецьке) право, що охоплювало порядок купівлі-продажу товарів на ринку та передання у спадок земельних ділянок [8, с. 96].

За Саксонським Зерцалом, що стало взірцем для вказаних коментарів, формою підтвердження укладення договору купівлі-продажу були свідки, що могли б підтвердити факт передачі речі покупцю. Якщо ж права на річ заявляла певна третя сторона, то власник-покупець мав присягнутися за належність своєї власності на річ. Продавець також повинен був ручатися за свою власність, що річ, яка пропонувалась до продажу не була краденою [9, с. 81].

Договори купівлі-продажу також підлягали посвідченню. Так, до повноважень міської ради належали так звані неспірні справи, що стосувалися посвідчення заповітів і договорів купівлі-продажу [8, с. 88].

Для засвідчення контрактів діяв і звичайний (поточний) суд (*judicium necessarium*). Він відбувався за участі солтиса або вїйта і 2–3 лавників. На поточному суді засвідчували угоди купівлі-продажу, заповіти, договори дарування рухомого та нерухомого майна тощо [8, с. 317].

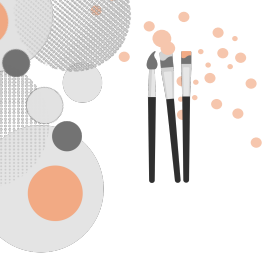
Ще однією з визначальних класифікаційних ланок праві в Гетьманщині були універсали, які хоч не створювали окрему систему права і базувались на існуючих нормах Литовського статуту 1588 року та міському праві, проте

також встановлювали свої унікальні правила у торгівельних відносинах та формі укладення контрактів. Зокрема, універсалами встановлювалась заборона продажу селянами своїх ґрунтів без дозволу феодалів, про що свідчить Універсал про підтвердження запису на купівлю землі і будинку київським протопопом Михайлом Гунатерським [10, с. 599]. Заборона купувати землю у тих селян, які переходили до іншого власника, була підтверджена гетьманом І. Скоропадським у листопаді 1721 р. «Урядникам городовим и сельським и того смотрети пишно надлежит абы ништо у прочан, уходить з Малой России, чили куда на слободу, тайно намеривших, плецов и к ґрунтов скуповать не важился, бо по исходе прочанина и гроши того пропадут, и ґрунт отбежский купленный, одобран будет...» [2, с. 83].

Вивчаючи проблематику утвердження козацької старшини як шляхетського стану у Російській імперії у 30-х роках XVII ст. і санкціонування продажу землі селян старшиною Г. Макушина вказує на зворотній процес ліквідації прав козаків, які не належали до старшини та виникнення особливої форми контрактів з купівлі-продажу землі між козаками: незаконне відбирання козацьких земель та обтяження зайвими податками породила тенденцію збереження в середовищі козацтва фонду земельних володінь у межах свого стану та вплинуло на орієнтацію на землеволодіння. Козаки продавали або купували землю на основі купчих грамот, які уклалися при певній кількості свідків. У купчих чітко вказувалися межі проданого наділу, імена сторін, що уклали договір і ціна. У середовищі козацтва укладання договору купівлі-продажу розглядалося як документ, що давав захист від незаконного володіння земельними наділами.[11, с. 178-179]

Підтверджуючи майже дослівне використання Литовського Статуту 1588 року, у «Правах...», за якими судиться малоросійський народ 1743 року, також передбачалось процедура складання письмового документу про купівлю-продаж чи міну, залучити свідків та підтвердити договір у урядових

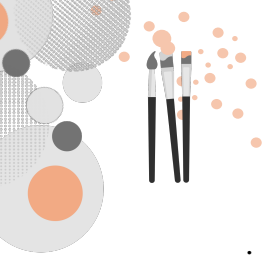
органах. За дослідженнями А. Яковліва, з шести артикулів, які регулювали торгівельні відносини, чотири артикули базуються на Саксонському Зерцалі

Також вважається, що всі чотири з шести артикулів 28 розділу «Прав...», якими регулювалась купівля-продаж, побудовано на нормах *Jus municipale* та *Speculum Saxorum* [4, с. 180], а артикули 5 та 6 складено на підставі Литовського статуту із значними поправками й доповненнями Комісії на підставі українського звичаєвого права [15, с. 107].

Так, кожен, хто хотів продати, подарувати або іншим чином передати нерухоме майно чи землю, мав скласти письмовий документ і підписати його власноруч або попросити грамотну людину підписати замість себе; поруч мали бути підписи двох або трьох порядних місцевих свідків. Продавець особисто звертався до відповідного урядового органу за місцем знаходження майна, оголошував там про передачу майна, а посадовці перевіряли, чи немає чужих або спірних прав на майно і слово в слово вписували витяг у міські книги, засвідчували печаттю і підписами та видавали витяг пред'явникові що служило міцним доказом права власності.

Якщо ж через відстань або перешкоди (наприклад, війну чи епідемію) негайно звернутися до потрібного повітового уряду було неможливо, передача майна могла бути визнана й записана в найближчому доступному уряді, а покупець, що отримав майно і відповідний витяг, повинен був щойно стане безпечно поїхати або надіслати представника до належного уряду за місцем майна і вимагати внесення запису в міські книги, а відповідний уряд має цьому посприяти [13, с. 247-248].

У свою чергу записи про рухоме майно, речі або позики, підписані тим, хто їх робив, і засвідчені підписами двох або трьох порядних свідків та печатками, в судах вважалися дійсними навіть без реєстрації в уряді; рукописні зобов'язання теж визнавалися, якщо позикодавець не заперечував свій підпис. Коли боржника викликали до суду за невиконання такого запису,

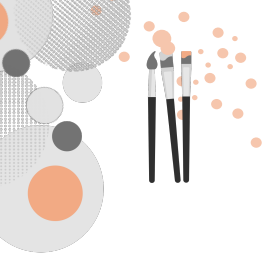
він мав особисто з'явитися і довести, що документ не належав йому; суд вирішував справу за записом, стягував збитки з його майна, а за навмисне заперечення підпису боржника могли арештувати на шість тижнів.

Письмові докази вважалися найнадійнішими, але якщо хтось заперечував підпис і присягався, що це не його підпис чи печатка, і опонент не міг це спростувати, такий «підписант» міг уникнути відповідальності присягою. Спроба стверджувати, що документ стосувався іншої речі або суми, зазвичай не рятувала від відповідальності, і запис залишався важким для спростування [14, с. 253].

У період застосування «Прав...» прикладом укладення усних договорів називають договори найму. Особа наймалася, як правило, на підставі усної домовленості, за наявності свідків чи без них. У документах згадується співглядачі угоди з «ряду». Представники адміністрації найчастіше не вимагали письмово оформлених контрактів, хіба що виникали гострі суперечки між батраком і роботодавцем [5, с. 92].

Форма укладення торгівельних контрактів чумаками у XVIII ст., незважаючи на все більшу формалізацію процедур для укладення договорів, традиційно, за звичаєм, не була письмовою. За Н. Букатевицем договори укладались просто: «вдарять по руках, фактор почастує горілкою – і край. Писані умови, засвідчені у волості, траплялися рідше, а формальні контракти склалися дуже рідко, бо й потреби в них не було: придніпровські чумаки надзвичайно сумлінно виконували взяті на себе зобов'язання» [3, с. 65; 12, с. 93].

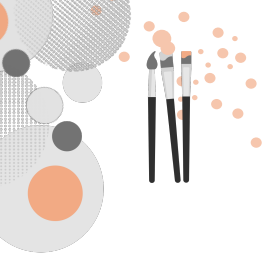
На противагу внутрішній торгівлі, зовнішньо-економічні операції у XVIII ст. підлягали додатковому контролю місцевої адміністрації, без дозволу якої такий контракт не вважався укладеним. Зокрема, київські губернатори, які фактично здійснювали нагляд та регулювання зовнішньої торгівлі Лівобережної України, спрямовували експортно-імпортні операції переважно

через адміністративні установи міста Києва. Будь-який купець, що мав намір вчинити зовнішньоторговельну операцію, був зобов'язаний попередньо одержати дозвіл відповідних місцевих органів влади: міщани – у магістраті (ратуші), інші категорії осіб – у сотенному або полковому правлінні. Після цього купець подавав клопотання до Київської губернської канцелярії, яка здійснювала перевірку товарів і грошових сум, що їх перевозив купець, встановлювала його особу та осіб, що його супроводжували (челядників, фурманів), і надсилала відповідні відомості до губернської канцелярії.

Канцелярія ознайомлювала купців з чинними заборонами на вивезення окремих категорій товарів та вимагала від них письмових зобов'язань щодо дотримання таких заборон. Після сплати встановленої «печатної пошлини» купець отримував перепустку і прямував до прикордонного форпосту, де підлягав повторній інспекції товарів, грошових сум та супровідних осіб; на цьому етапі здійснювався також збір індукту та евеку. Аналогічні процедури контролю застосовувалися й до іноземних купців, які в'їжджали або проходили через відповідну територію [13, с. 224].

Тож в XVIII ст., у період зменшення повноважень гетьманів і утвердження влади Російської імперії у Гетьманщині, відбувалась загальна формалізація та кодифікація права. В той же час загальні підходи до регулювання форм контрактів залишались майже незмінними з часів Литовських статутів. Письмова форма договору в визнавалася найнадійнішою: для передачі нерухомості обов'язковим було письмове оформлення та реєстрація в урядових книгах, що забезпечувало надійний доказ власності й адміністративний контроль (з можливістю тимчасових записів у найближчому уряді за форс-мажору). Письмові записи про договір мали пріоритет у судах, заперечення підпису каралося й могло бути спростоване лише присягою, тож формалізація і свідчення служили головними механізмами захисту прав і запобігання зловживанням, тоді як щодо рухомого

майна письмові записи та рукописні зобов'язання визнавалися судом навіть без реєстрації; усні договори залишалися звичними для найму та внутрішньої торгівлі, де довіра і звичаї заміняли формальні контракти. Натомість для зовнішньої торгівлі встановлювалися додаткові дозволи для дійсності договорів, що підкреслювало прагнення держави впорядкувати оборот і захистити економічні інтереси.

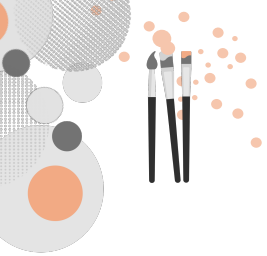
Висновки.

Таким чином, регулювання процедур укладення торгівельних контрактів у Гетьманщині XVII–XVIII ст. мало мультиджерельний характер. Нормативні положення Литовського статуту 1588 р., елементи магдебурзького права та гетьманські універсали виступали основою правового поля, яке доповнювалося місцевими звичаями і адміністративними практиками. Кодифіковані акти XVIII ст. лише уніфікували й формалізували вже існуючі процедури. Утвердилася чітка диференціація форм договорів: для операцій з нерухомістю та значних боргових зобов'язань домінувала обов'язкова письмова форма з процедурою реєстрації в урядових книгах, тоді як у сфері рухомого майна, найму та внутрішньої торгівлі переважали усні домовленості, підкріплені свідками, звичаєм і репутацією сторін. Додаткові умови дійсності контрактів передбачали: участь свідків і посадових осіб, наявність печаток і підписів, внесення витягів до місцевих книг та адміністративні перевірки слугували механізмами підтвердження волі сторін і захисту прав; у разі форс-мажору діяли процедури тимчасового оформлення з подальшим перенесенням записів. Порівняльний аналіз виявив спільні риси та відмінності зовнішньої торгівлі та внутрішнього обороту, що відображає прагнення правової системи поєднати публічний контроль і захист економічних інтересів із практичною необхідністю оперативності й довіри в повсякденних відносинах. Отже правова практика Гетьманщини формувала комплексний

інструментарій забезпечення дійсності та виконуваності контрактів: формалізація і реєстрація підвищували правову визначеність і захищали власність, а усні та рукописні форми, визнані судами за наявності підписів і свідків, забезпечували гнучкість і життєздатність торгівельних відносин у реальних соціально-економічних умовах.

Список використаних джерел

1. Бойко І.Й. Держава і право Гетьманщини. Львів: Видавництво «Світ», 2000. 120 с.
2. Будник С. І., Прус В. З., Шкуратенко О. В. Джерела права Української гетьманської держави (Війська Запорозького): навч. посібник. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2017. 217 с.
3. Букатевич Н. І. Чумацтво на Україні. Одеса, 1928. 240 с.
4. Віслобоков К. «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743): Джерелознавчий та кодикологічний аналіз: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.06. Київ: Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, 2004. 224 с.
5. Гуржій О., Реєнт О., Шапошнікова Н. Нариси з історії розвитку виробничих відносин і торгівлі в Україні: (друга половина XVII - початок XX ст.). Київ : Інститут історії України, 2018. 365 с.
6. Ківалов С., Музиченко П., Паньков А. (за ред.) Статут Великого князівства Литовського 1588 року. Одеса: Юридична література, 2004. 572 с.
7. Кобилецький М.М. Магдебурзьке право в Україні. *Вроцлавсько-Львівський юридичний збірник*. Том 10, 2019. С. 9-21.
8. Кобилецький М.М. Магдебурзьке право та його застосування в Україні (XIV – перша половина XIX ст.): Дисертація на здобуття наукового

ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.01. м. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2009. 555 с.

9. Корецький В.М. Саксонське зерцало: Пам'ятник, коментарі, дослідження. Академія Наук УРСР. Інститут держави і права. Москва: Наука, 1985. 275 с.

10. Крип'якевич І. (упорядник) Документи Богдана Хмельницького, 1648–1657. Львів: Видавництво Академії наук УРСР, 1961. 740 с.

11. Макушина Г.І. Політична та правова Культура Гетьманщини (1709–1780-ті рр.): Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.01. Миколаїв: Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, 2015. 271 с.

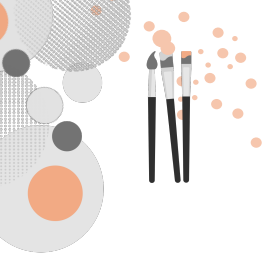
12. Сокур Ю.В. Правові основи торговельно-транспортного підприємництва в Україні (на матеріалах чумацького промислу XVII–XIX ст.): Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.01. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2011. 192 с.

13. Смолій В.А. (за ред.). Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII–XVIII ст. у 2 книгах, Книга 2. Київ: Інститут історії України НАН України, 2018. 580 с.

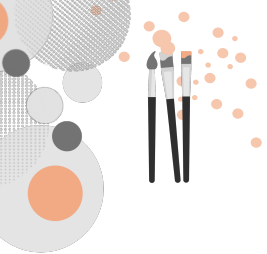
14. Шемшученко Ю. С. (за ред.). Права, за якими судиться малоросійський народ: 1743. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 1997. 547 с.

15. Яковлів А.І. Український Кодекс 1743 року «Права по которым судился малороссийский народ». Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Мюнхен: Кооперативне Видавництво «Заграва», 1949. 207 с.

References

1. Boiko I. Y. (2000) Derzhava i pravo Hetmanshchyny. [State and law of the Hetmanate] Lviv: Svit. [in Ukrainian].
2. Budnyk S. I., Prus V. Z., Shkuratenko O. V. (2017) Dzherela prava Ukrainskoi hetmanskoï derzhavy (Viiska Zaporozkoho): navch. posibnyk. [Sources of law of the Ukrainian Hetman State (Zaporozhian Host): textbook] Kyiv: National Academy of Internal Affairs. [in Ukrainian].
3. Bukatevych N. I. (1928) Chumatstvo na Ukraini. [Chumak trade in Ukraine] Odesa. [in Ukrainian].
4. Vislobokov K. (2004) «Prava, za yakymy sudytsia malorosiiskyi narod» (1743): Dzhereloznavchyi ta kodykologichnyi analiz. [«Rights by which the Little Russian people are judged» (1743): Source studies and codicological analysis] Candidate's thesis. Kyiv: Ukrainian Research Institute of Archival Affairs and Record Keeping. [in Ukrainian].
5. Hurzhii O., Reient O., Shaposhnikova N. (2018) Narysy z istorii rozvytku vyrobnychkh vidnosyn i torhivli v Ukraini: (druha polovyna XVII - pochatok XX st.). [Essays on the history of the development of production relations and trade in Ukraine: (second half of the 17th - beginning of the 20th century)] Kyiv: Institute of History of Ukraine. [in Ukrainian].
6. Kivalov S., Muzychenko P., Pankov A. (Eds.) (2004) Statut Velykoho kniazivstva Lytovskoho 1588 roku. [Statute of the Grand Duchy of Lithuania of 1588] Odesa: Yurydychna literatura. [in Ukrainian].
7. Kobyletskyi M. M. (2019) Mahdeburzke pravo v Ukraini. [Magdeburg law in Ukraine] *Vroclavsko-Lvivskyi yurydychnyi zbirnyk*, 10, 9–21. [in Ukrainian].
8. Kobyletskyi M. M. (2009) Mahdeburzke pravo ta yoho zastosuvannia v Ukrainy (XIV – persha polovyna XIX st.). [Magdeburg law and its application in Ukraine (14th – first half of the 19th century)] Candidate's thesis. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv. [in Ukrainian].

9. Koretskyi V. M. (1985) Saksonske dzercalo: Pamiatnyk, komentari, doslidzhennia. [Saxon Mirror: Monument, comments, research] Moscow: Nauka. [in Russian].
10. Krypiakievych I. (Ed.) (1961) Dokumenty Bohdana Khmelnytskoho, 1648–1657. [Documents of Bohdan Khmelnytsky, 1648–1657] Lviv: Publishing House of the Academy of Sciences of the URSR. [in Ukrainian].
11. Makushyna H. I. (2015) Politychna ta pravova Kultura Hetmanshchyny (1709–1780-ti rr.). [Political and legal culture of the Hetmanate (1709–1780s)] Candidate's thesis. Mykolaiv: V. O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv. [in Ukrainian].
12. Sokur Y. V. (2011) Pravovi osnovy torhovelno-transportnoho pidpriemnytstva v Ukraini (na materialakh chumatskoho promyslu XVII–XIX st.). [Legal foundations of commercial and transport entrepreneurship in Ukraine (based on materials of the Chumak industry of the 17th–19th centuries)] Candidate's thesis. Kyiv: National Academy of Internal Affairs. [in Ukrainian].
13. Smolii V. A. (Ed.) (2018) Ukrainskyi Hetmanat: narysy istorii natsionalnoho derzhavotvorennia XVII–XVIII st. [Ukrainian Hetmanate: essays on the history of national state-building of the 17th–18th centuries] Vol. 2. Kyiv: Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine. [in Ukrainian].
14. Shemshuchenko Y. S. (Ed.) (1997) Prava, za yakymy sudytsia malorosiiskyi narod: 1743. [Rights by which the Little Russian people are judged: 1743] Kyiv: V. M. Koretsky Institute of State and Law, M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies. [in Ukrainian].
15. Yakovliv A. I. (1949) Ukrainskyi Kodeks 1743 roku «Prava po kotorym sudytsia malorossiiskyi narod». [Ukrainian Code of 1743 «Rights by which the Little Russian people were judged»] Zapysky Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka. Munich: Cooperative Publishing House «Zahrava». [in Ukrainian].